

styli 26 locus

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja: una eina d'intercanvi literari

Els arxius, un aixopluc de la realitat lingüística

És obvi que per a descriure un moment preterit tant de la llengua com de la història, cal recórrer obligatòriament als testimonis del passat. Els primers estudis sobre la llengua catalana del passat tenien com a base les diferents cròniques dels reis, com

Arxiu Municipal de la Freixneda 1349, 23 de juny

La Corona d'Aragó en general, i el regne homònim en particular, és un espai privilegiat en aquest sentit. Hem de remun- tar-nos al naixement del notariat professional durant els segles XIII–XIV a l'Aragó per tal d'entendre com aquest tipus d'escriptures prospe-

raven i es generalitzaven. En comparar aquest territori amb d'altres europeus, pot comprovar-se que és, possiblement, el que major nombre de sèries d'inventaris notariais i altres documents conserva als seus arxius, ja que, a diferència del que va succeir a Castella, l'estricta legislació aragonesa en va assegurar la transmissió de generació en generació.

Si hom vol emprendre un estudi a partir de manuscrits antics, haurà d'indagar, primerament, sobre la documentació que necessita per a la seva recerca i l'arxiu en què es troba. El més important és, segurament, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, perquè excedeix l'àmbit de la Comunitat autònoma. Es tracta del dipòsit de la història dels seus territoris i va ser creat per decisió sobirana de Jaume II d'Aragó el 1318, amb la consideració d'Arxiu reial, propietat estricta del monarca durant segles; de fet, fins al 1770 era al Palau Reial de Barcelona. Juntament amb les escriptures referents al patrimoni reial, s'hi van atresorar els documents de govern i justícia, i també els de la cancelleria.

D'altra banda, les institucions eclesiàstiques han conservat la seva pròpia documentació eficaçment i han esdevingut una referència obligada, no només per a la història eclesiàstica, sinó també per a la civil. Dos dels arxi-

ara el *Llibre dels fets del rei Jaume I*—malgrat el caràcter historiogràfic i el clar component literari de l'obra—, o el *Curial e Güelfa*, novel·la de cavalleria humanística del segle XV, etc. De fet, és tanta la producció literària del català medieval que han estat possibles projectes com el CICA (*Corpus Informatitzat del Català Antic*), basat principalment en llibres de cort, poesia, prosa de ficció i de cavalleries, entre d'altres, però gairebé no hi trobem testimoni de textos de tipus utilitari.

En el cas d'Aragó, i a diferència del que passa a la veïna Catalunya, Regne de València o Balears—on es va desenvolupar una important producció que constituí una autèntica època daurada de la literatura en català—, no hi ha (o no s'ha trobat) producció literària d'autors de l'àrea catalanoparlant aragonesa d'època medieval, tret de les traduccions del s. XIV de Guillem Nicolau. Amb aquesta manca d'obres literàries d'època medieval redactades en català, les fonts no literàries són un element cabdal per tal de conèixer el passat de la nostra regió. Els arxius històrics constitueixen, doncs, el lloc en què el filòleg, o qualsevol interessat a saber més de l'evolució històrica del català en aquestes contrades, ha d'anar a localitzar els materials amb què fonamentarà els seus estudis.

Iniciativa Cultural de la Franja

Publicació d'Iniciativa Cultural de la Franja

Direcció:
Merxe Llop
Mário Sasot

Consell de redacció:
Esteve Betrià
Pep Espluga
Loli Gimeno
Carme Messeguer
Ramon Mur
Artur Quintana

Disseny:
Esteve Betrià
Ricard Solana

Redacció
C/ Major 4
44610 CALACEIT
tempsdefranja@gmail.com

Impressió i producció
Terès & Antolín s.c.
info@teresantolin.com

Dipòsit legal: TE-57/2009

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana

us catedralicis que alberguen documentació relativa a la Franja són el capitular de Lleida i el de Tortosa. La documentació del primer és cabdal per al coneixement de la història i la llengua a la Ribagorça, sobretot perquè s'hi custodien gran part dels manuscrits generats per l'antiga catedral de Roda d'Isàvena. Al capitular de Tortosa hi ha documentació relativa a les poblacions de Calaceit, Arens o Lledó, en què s'observa diversitat d'assumptes tractats en documents datats en aquestes poblacions, la majoria dels quals estan en format pergamí.

En d'altres monestirs, com el de Poblet (Tarragona) es troba la major part de la documentació pública i privada de la casa d'Aitona de la família Montcada, entre els dominis de la qual es trobaven les poblacions de Fraga i Mequinensa, una documentació fascinant sobre les relacions de possessió d'aquesta família de la noblesa amb la comunitat de sarraïns de les diferents poblacions als dos costats dels rius Cinca i Segre.

D'una riquesa exquisida són els arxius històrics, els quals han mantingut la unió d'una sèrie de manuscrits que ja han perdut vigència administrativa, no han estat objecte de dictamen d'eliminació i han adquirit un valor permanent, del tipus que sigui, preferentment secundari, cultural o històric. En mencionarem dos: l'Arxiu Històric de Fraga i l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre de Tortosa. Del primer, a banda de la col·lecció de pergamins que abraça dels s. XIV-XVI, són d'especial rellevància les Actes Municipals (des de fa uns anys dipositades a l'Arxiu Municipal). Del segon, es conserven diversos fons amb documentació de poblacions relatives a la Franja, que d'una manera o altra van estar vinculades al comerç fluvial.

Els arxius municipals han estat, per a les nostres investigacions més recents, els més interessants. Alguns ajuntaments françencs han estat capaços de conservar documentació des del segle XIII. Els manuscrits que s'hi poden trobar són els generats pels antics consells, i han estat crucials per a entendre els moviments socials en totes les seves dimensions. Tenim els de la Freixneda, Calaceit, Fondespata o Massalió, però també d'altres més al nord, com a Mequinensa, Peralta de la Sal, Albelda o Roda d'Isàvena, la documentació dels quals està majoritàriament redactada en català.

Cal esmentar també els arxius familiars, els documents dels quals van passant de generació en generació, tot i que sovint incorporen fons alienes com a conseqüència de les diferents transaccions econòmiques o d'altres interessos de la família;

per tant, en mans privades i sovint mancats d'organització i d'instruments descriptius. N'és un clar exemple l'arxiu del Barón de Valdeolivos, ubicat a l'actual casa museu de la població baixribagorçana de Fonç. El sisè baró, Francisco Ota y Balonga, va guardar zelosament tots els escrits dels seus avantpassats i, obsessionat per augmentar l'arxiu familiar, va reunir documentació medieval de municipis de la zona.

És més que palès, doncs, el paper essencial d'un arxiu com a organitzador i gestor de la memòria, però ara per ara l'investigador té al seu abast altres mitjans per dur a terme les seves recerques i compta amb les noves tecnologies per traspassar la imatge tradicional de l'arxiu com un lloc tancat i llunyà. Un dels serveis més valorats és l'accés als arxius en línia, que fan possible, *stricto sensu*, l'accés remot als fons documentals. A l'Aragó comptem amb el portal web DARA (*Documentos y Archivos de Aragón*), a través del qual s'accedeix a 72 arxius de la nostra regió: històrics provincials, diputacions, ajuntaments, comarques, religio-

Arxiu Municipal de Mequinensa 1331, 23 de novembre

sos, associacions i fundacions o universitaris. És més, s'ha inclòs una eina que permet fer recerques temàtiques, com la de DOMA-*Documentos Medievales Aragoneses. De Ramiro I a Fernando II*, que inclou, així mateix, materials de 45 arxius. En conjunt, 22.000 documents anteriors a 1516, dels quals 9.000 es poden consultar íntegrament a la xarxa amb més de 100.000 pàgines digitalitzades. La darrera passa ha estat donar l'opció (iniciada el 2018 per la Direcció General de Política Lingüística i implementada el 2020), de poder localitzar manuscrits segons la llengua de redacció: en aragonès i en català.

És evident, doncs que l'arxiu, com a lloc de conservació dels testimonis escrits, és una necessitat de qualsevol organització administrativa, sigui quina sigui la seva naturalesa. En el nostre cas, ens ha permès localitzar documentació inèdita d'aquesta zona perifèrica d'Aragó, documentar nous mots, testimoniar-ne d'altres, corroborar intuïcions o fer descripcions sincròniques d'un moment històric determinat. D'un temps en què el català era una llengua que tenia una presència general a l'administració, la qual cosa no fa més que demostrar un cop més que la llengua parlada en els nostres territoris no era una altra que el català.

Javier Giralt Latorre – Maite Moret Oliver

Universitat de Saragossa

Acadèmia Aragonesa de la Llengua

Instituto de Patrimonio y Humanidades

De llibres i narratives

Avenç del llibre *D'Herbers al Carxe. Memòries i treballs valencians*.

«Los valencianos no sois ná!» *Hòstia final*.

J.F. Mira: *El desig dels dies*, 144-145

L'any 1955 la meua Biblioteca Valenciana constava, com prou bé sabeu, de sis llibres. Tot va ser tornar de Poblet i ja vaig comprar l'*Antologia de la poesia valenciana* d'en Fuster. El 1960 na Montserrat Gener em va endevinar el gust i em va fer a mans l'*Antologia* marquiana, fusteriana també, i poc després arribava aquell gloriós 62 de *Nosaltres els valencians*, amb un grapat més de fusters d'aquell mateix any: *Qüestió de noms*, *Judicis finals* i per damunt de tot *Poetes, moriscos i capellans*, que rellegeixo sovint i miro de citar-ne fragments sempre que escau de fer-ho, en especial el capítol dels Moriscos: «que se les prohiba la llengua araviga y que no la ensenien a sus hijos so pena de vida», on es llegeix en transparència el que ja aleshores s'esforçaven a fer amb nosaltres. En el viatge valencià del 1967 vaig comprar, a més de *L'ambició d'Aleix*, l'obra catalana d'en Vicent Blasco Ibàñez en l'edició de n'Alfons Cucó, i un altre fuster: *Combustible per a falles*, al que li vaig arrencar la portada i que junt amb les abarroades postals de paelles, barraques, burgesos i titelles de l'Equip Crònica, més la commemorativa del Segon Aniversari de Concret, tinc emmarcades al menjador del lloc. La Biblioteca Valenciana creixia, val a dir, pero encara una mica massa a espaïet.

Observava jo aleshores que de poesia i assaig ja començava a anar bé la meua Biblioteca Valenciana, però m'hi flauejava escandalosament la narrativa. Per molt que m'agradés *L'ambició d'Aleix*, i m'estimulés prou en el bon sentit erotitzant que en Moret dóna a aquesta paraula, no deixava de ser un únic títol. Però és que n'hi havia molt poc de novel·lística valenciana en aquells temps, i encara el poc que hi havia feia de mal trobar des de Barcelona. Vaig haver d'esperar fins que es creés l'Andròmina el 1973 i comencessen a a sortir les moltes novel·les que el premi directament o indirecta va anar engegant. Fins al 1976 ja tenia sis andròmines i alguna obra més —Fabregat, Gandia, Civera, Mira, la *Matèria de Bretanya* i na *Ramona Rosbif*— que em va venir com l'anell al dit per a po-

der honorar el doctor Aramon en el seu setanté aniversari amb un article *Balearismes i occidentalismes en la narrativa barcelonina contemporània* que vaig cloure, potser massa lapidàriament, establint que «La síntesi màxima de lèxic a què s'arriba en català és la que practiquen els autors valencians o balears, que donen entrada en llurs obres no solament al lèxic propi de llur parlar espontani, ans també a molts mots estrictament literaris o vius només en els parlar centrals [...] la resta dels autors roman encastellada en el seu lèxic espontani, amb aportacions més o menys considerables de materials estrictament

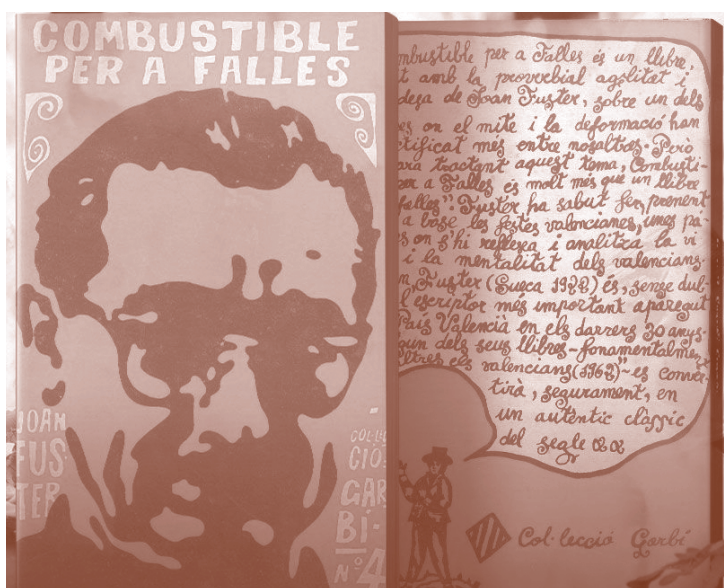
literaris». Sembla que, si més no entre cercles valencians, el text tingué alguna favorable recepció.

Des d'aleshores la Biblioteca no ha parat de créixer. Només de narrativa fins al 1982 hi havia afegit vint-i-un títols nous, que amb les sis andròmines que ja havia comprat, i les tres novel·les de la primera època —Adlert, Martínez Ferrando i en Valor— superaven la trentena. I em vaig llançar a escriure en deu pàgines

una presentació de la novel·la valenciana del segle XX: *Der Roman im Lande València* llegida el 1983 al Congrés dels hispanistes alemanys a Düsseldorf, un article que per la barrera de la llengua i l'edició a Hamburg gairebé no va córrer entre nosaltres —en Simbor l'esmenta a les bibliografies. Poc o molt —de quasi dues pàgines de les *Falles folles fetes foc* a nou línies del *Sandvitx de fil en pua*— hi miro de caracteritzar els autors del boom dels setanta que tinc a la Biblioteca, amb referències merament bibliogràfiques dels autors anteriors. La citació que encapçala aquest capítol és treta de la molt més llarga que vaig posar com a introit al meu article, perquè el lector alemany, o altre, es pogués fer una bona idea del que vol dir ser valencià. En Mira ho encerta.

Més textos han anat incorporant-se a la meua Biblioteca Valenciana i continuen fent-ho. De narrativa: més 'mires', 'martins domínguezs', 'pierres', 'escobars'... De poesia: més 'pierres' també, 'estellesos', 'fusters', 'pratsos', 'granells'..., i d'assaig, llengua i algun d'història. Aprofitant la lectura d'uns i altres, seguint l'obligada línia de *Poetes, moriscos i capellans*.

Artur Quintana i Font

Retorn per Nadal

No m'ho puc creure! Joan torne per Nadal! La Maria, sa mare, estava tan contenta... fa ja uns anys que no veuen al seu fill. I se quede, s'instal·le de nou aquí. Ja s'ha cansat de viure a l'estranger, trobe a faltar la nostra terra. I allò que m'ha dit, que una notícia que li ha arribat ha seguit un fet determinant per al seu retorn... Haurà sabut que m'hai separat? No, no crec que jo siga tan important a la seua vida, mai m'ho ha fet sentir així. Ai! No sé què pensar.

Avui és nit de Nadal i avui arribe Joan. Per fi! Potser passem per los nostres carrers i mos arribarem hasta la plaça, que ara està preciosa, il·luminada de dalt a baix, plena de cascades de llums que pengen dels balcons de les cases i este magnífic arbre de Nadal al mig.

Miro l'armari una vegada i una altra: jerseis, pantalons, bruses... És que no m'acabo de decidir, este color me pare bé, però esta peça me marque panxa; en esta bruseteta potser passaré fred. Oi! Déu! Quins nervis, quin neguit! Pareixco ximpla, segur que ell ni se mire a l'espill al vestir-se. An ell tot li parave tant bé... Mira que si està gord, o calb, o ja no me pareix tan simpàtic. Ja m'ha passat abans, a vegades los retrobaments causen bones decepcions.

Uf! Estic davant la porta de la Maria i l'Albert. Tranquil·la, Mercè, tranquil·la. Toco el timbre i s'obri la porta. Déu meu! És ell i què guapo estàs, xiquet! Me convida a passar, mos besem, intercanviem unes paraules i jo només estic pendent de no entropessar i caure, de que no me tremolo la veu o les mans al subjectar la copa de cava que m'està allargant. Ell, tan complit, me mire com si fore ahir i lo meu cor que bategue fort s'asserene.

Només fa tres dies que Joan va tornar i mos estem convertint en amics inseparables. Avui pujarem al Port, té moltes ganes de tornar-hi, de veure des de les alçades tota la comarca, tots los poblets i passejar entre los frondosos boscos d'alts i recetes pins negrals. Estic molt feliç, ara és lo meu moment. Com vaig sofrir la seua partida, después de plorar durant mesos i mesos! Què dic! Si me va durar un parell d'anys! Però això ell sempre ho va ignorar. Arrossego un matrimoni fracassat, ara tinc l'ocasió que creia perduda.

«Mercè, sempre hai sentit per tu un afecte especial, tu sempre has conegut i has entès l'ànima humana, tu sempre t'has sabut ficar al lloc dels demés, per això sé que te puc obrir lo meu cor. Hai tornat, decidit a agarrar en força un regal que ara me done la vida. Vaig saber fa poc que la dona que tots estos anys hai estimat ara està lliure. No podia de cap manera dixer passar esta oportunitat. Vaig marxar per ella i per ella hai tornat.»

«Vaig marxar per ella»? Per mi? Si ni tant sols sabies que estava bojament enamorada de tu. Què està passant? «Per n'ella, sí, per la noia que sempre hai tingut als meus pensaments. Anit vam estar junts, ella m'ha rebut en los braços oberts, ella

és maravillosa, sensual, preciosa. La Sandra, la Sandra, l'estimo. No me puc creure que tots los meus sofriments per fi s'acaben, que tots los meus anhels avui comencen. I tu, tu estàs aquí, en mi, per a poder-t'ho compartir.» M'abrace feliç i jo mentres m'aferro an ell perquè les forces m'abandonen, una enorme decepció fa flaquejar les meues cames i crec que me vull morir.

Nadal, Sant Esteve, Cap d'any, Reis, en pocs dies ham acabat un any i n'ham encetat un altre. Jo sóc un ànima en pena vagant per un camí ple de revoltes en pendents que ara puguen i ara baixen. Hai guanyat un llarg i antic amor i m'ha durat un segon, ha seguit un rellàmpec sensacional i enlluernador, seguit d'un tro estrepitos, que ha descarregat obrint una gran bada al meu esperançat i pobre cor.

Esther Puyo

Si t'inspire la tardor...

Raquel Llop

La tardor porte els primers vents gelats,
I amb ells, olors que desconec,
llocs que no recordo,
veus de persones que algun dia coneixeré.

La tardor és l'excusa preferida dels lletraferits,
d'eixe allargar contínuament la nostàlgia
per inundar-ho tot de records,
per omplir de passat el present.

La tardor és una abraçada amable,
una llar de foc,
fredor a les mans pel matí,
cors calents a la vesprada.

La tardor és una història inacabada,
una cançó robada per l'hivern,
on encara ressona l'estiu
i que florirà, finalment, a la primavera.

La tardor és un t'estimo sincer,
una veu dient que tot anirà bé,
que no serà fàcil,
però que ho farem bé.

Que estarem a l'alçada
per superar l'hivern,
i que seran eternament merescudes
totes i cadascuna de les flors que trobarem.